

Onderzoeken en verklaren

Harry J.M. Hüttner

In het tweede jaar van mijn studie sociologie (1959) las ik voor de eerste keer een verslag van een echt sociologisch onderzoek. Ik wist toen nauwelijks nog wat sociologie precies inhield, laat staan dat ik al wist wat een socioloog zou moeten onderzoeken en op welke manier dat dan zou kunnen. De studie van Van Heek (1954), waarop ik doel, heeft als onderwerp het geboorteniveau van de Nederlandse rooms-katholieken. Een onderwerp dat mij toen nauwelijks interesseerde, maar voor het behalen van een tentamen moest er verplicht een onderzoeksverslag gelezen worden. Achteraf gezien heb ik veel van Van Heeks studie geleerd, veel meer dan ik op dat moment eigenlijk beseftte. Van Heek probeert een antwoord te vinden op de vraag waarom bij de Nederlandse rooms-katholieken het aantal geboortes significant hoger is dan bij andere bevolkingsgroepen. Voorafgaand aan een antwoord dient hij dan eerst aan te tonen dat de verschillen empirisch zijn aan te wijzen. Door vergelijkende analyse laat Van Heek zien, dat er inderdaad verschillen zijn met gereformeerde en hervormde groepen en dat die verschillen zelfs op het regionale niveau duidelijk zijn aan te wijzen. Het meest overtuigende bewijs voor Van Heeks stelling was voor mij destijds zijn vergelijking tussen Nederlandse regio's gelegen langs de grens met België en Duitsland en de aangrenzende buitenlandse gebieden. De gevonden verschillen tussen de overeenkomstige geboorteniveaus van rooms-katholieke gebieden en van protestantse gebieden waren verbluffend en voor mij het ultieme bewijs voor Van Heeks stelling. Deze onderzoeksmethode wekte mijn bewondering voor deze studie. De fraaie kartogrammen in de tekst deden de verschillen overtuigender naar voren komen dan de tabellen. Sociologisch onderzoek werd vanaf dat moment een interessante bezigheid, die mij ging boeien. Onderzoek doen door het vergelijken van gegevens, die nota bene door anderen verzameld zijn, dat leek mij wel wat! Naderhand heb ik begrepen dat de vergelijkende methode bij uitstek geschikt is voor het onderzoeken van sociale verschijnselen.

Vanaf dat moment was sociologie voor mij synoniem voor het vergelijken van groepen met elkaar op de aan- of afwezigheid van sociale verschijnselen, totdat na verloop van tijd de waaromvraag zich steeds meer opdroeg. Worden sociale verschijnselen verklaard door kenmerken van individuen of door kenmerken van collectiviteiten. Voor een sociologische verklaring ging mijn interesse uit naar de

invloed van collectieve eigenschappen. Inmiddels was ik afgestudeerd en maakte toen kennis met de door Mathilda White Riley beschreven *Contextual analysis* in haar boek over sociologisch onderzoek (Riley 1963). Met deze methode bleek het mogelijk de invloed van omgevingskenmerken op houding en gedrag van individuen vast te stellen.

Eind jaren zestig ageerde men, vooral binnen onderwijsinstellingen, tegen autoritaire gezagsverhoudingen. In opvoedingssituaties zou men meer aandacht moeten krijgen voor wat toen een modeterm was: 'antiautoritaire' verhoudingen. Manieren om hieraan gestalte te geven zijn inspraak en medezeggenschap. Leerlingenparlement en medezeggenschapsraad deden toen van zich spreken. Ook bedrijven, vakbonden en andere organisaties ontkwamen niet aan de roep naar een democratische structuur, waarbinnen de inbreng van alle participanten mogelijk is. Democratie stond natuurlijk al veel langer in de belangstelling van beoefenaren van de sociale wetenschappen, maar de tijdgeest wakkerde deze belangstelling extra aan en zo konden diverse eerder verschenen studies over dit onderwerp opnieuw worden uitgegeven. De lucht was er zwanger van. Een uitnemende studie op dit gebied van Lipset, Trow en Coleman (1956) over democratie in een vakbond, heeft op mij toen grote indruk gemaakt. De auteurs wilden met hun onderzoek Michels' bekende 'ijzeren wet van de oligarchie' weerleggen. Michels had in zijn onderzoek van (Europese) politieke partijen vastgesteld, dat elke democratische structuur uiteindelijk gedoemd is in een oligarchie te eindigen. De drie auteurs wilden dat voor een bij uitstek democratisch gekwalificeerde samenleving als de Verenigde Staten nog wel eens nagaan. Zij veronderstellen dat als er ten minste één voorbeeld is waarbij de ijzeren wet niet opgaat, het ideaal van een democratische samenleving niet de bodem is ingeslagen. Zij kozen voor hun onderzoek de meest democratische organisatie die er te vinden was: de typografenvakbond (ITU: International Typographical Union) in de Verenigde Staten. Juist binnen deze vakbond zou op grond van een door de auteurs gegeven beschrijving van het aanwezige sociale klimaat, de democratie bij uitstek gerealiseerd kunnen worden. Lipset, wiens vader typograaf was, beschrijft elders (Lipset 1964) hoe nauw het dagelijks gezinsleven met vakbondsactiviteiten verbonden was. Een betere voedingsbodem voor democratie is er niet. In hun hoofdstuk 16 presenteren Lipset c.s. een fraaie toepassing van de contextuele analyse waarmee ze vaststellen, dat het politieke klimaat van de directe leefomgeving invloed heeft op de politieke voorkeur van degenen die er deel van uit maken. Zelfs met een minderheidsstandpunt, ontkomt men niet aan de sociale druk van de meerderheid. Naarmate men beter geïntegreerd is in de groep, doordat men bijvoorbeeld met anderen politieke onderwerpen bespreekt, neemt de contextuele invloed toe. Communicatie over politiek is volgens Lipset c.s. de motor voor een democratische samenleving. Dat de omgeving waarin iemand verkeert, in belangrijke mate verantwoordelijk is voor diens houding en gedrag, werd dankzij het onderzoek van Lipset c.s. duidelijk. Con-

textuele analyse en in het verlengde hiervan de *multilevel analysis* werd voor mij het belangrijkste onderzoekstype binnen de sociologie.

Democratie als samenlevingsvorm heeft altijd mijn warme belangstelling gehouden en was in de eerste helft van de jaren zeventig het onderwerp van enkele onderzoeken naar de interne democratisering binnen schoolorganisaties. Wat stelt men zich zoal voor van een democratische structuur, die afhankelijk van de mate waarin men er zelf bij betrokken wil zijn, kan gaan van medezeggenschap tot aan zelfbestuur toe (Hüttner 1975). Dan blijkt dat afhankelijk van de positie die men binnen de schoolorganisatie inneemt (leerling, leraar of ouder), er anders gedacht wordt over hoe ver men met democratie wil gaan. Deze diversiteit aan meningen is ook gunstig voor het voortbestaan van democratie; verschil van mening lokt immers discussie uit en communicatie houdt de democratie levend, zoals Lipset c.s. aantoonde. Gebrek aan communicatie tussen alle belanghebbenden heeft tot gevolg dat de ijzeren wet van de oligarchie in werking treedt. De eisen die democratie stelt aan de mensen, komen naar voren in een studie van Habermas, Von Friedeburg, Oehler en Weltz (1969). Dit boek kwam mij in het midden van de jaren zeventig onder ogen en heeft mijn ideeën over democratische samenlevingsvormen verder aangescherpt. Theoretisch verbindt Habermas het begrip democratie met de ontwikkelingsfasen die de westerse samenleving heeft doorgemaakt. Vanuit het verleden wordt in zijn visie de democratische samenleving van de toekomst min of meer dwingend vormgegeven. De geschiedenis levert zelf het empirische bewijs voor de richting waarin de samenleving zich moet ontwikkelen. Deze schitterende uiteenzetting (van Habermas) is het mooiste voorbeeld van normatieve sociologie dat ik ooit gelezen heb. De geschetste contouren langs welke een democratische samenleving gestalte dient te krijgen, hebben mij volledig overtuigd van de waarheid dat samenleving en democratie onafscheidelijk met elkaar verbonden behoren te zijn.

Habermas c.s. laten zien dat deelname aan politieke besluitvorming meer is dan zich democratisch te gedragen. Dit gedrag moet in overeenstemming zijn met de ideeën die men zich over democratische instellingen heeft gevormd en tevens ondersteund worden door een diepgeworteld geloof (in het boek als *Gesellschaftsbild* omschreven) in de democratie. Een passende democratisch gestructureerde omgeving zonder meer is onvoldoende. Ook aan degenen die deze omgeving bevolken, worden strenge eisen gesteld. Habermas c.s. onderzoeken vervolgens of de crème de la crème van het naoorlogse Duitsland (studenten) aan deze strenge eisen gaan voldoen. De uitkomst valt tegen, maar er zijn wel mogelijkheden in de opvoeding om het geloof in de democratie te verbreiden. Communicatief handelen staat in zo'n opvoeding centraal en met het vak maatschappijleer kan hiervoor de grondslag worden gelegd. Tot zover in een notendop een weergave van deze uitmuntende studie.

Voor een verklaring van sociale verschijnselen zoals houding en gedrag van indivi-

duen kan de omgeving belangrijke kenmerken bevatten. Een contextuele analyse spoort deze kenmerken op. De mate en de wijze waarop het individu met die omgeving interacteert, maakt de impact van het contextuele effect uit. Voor een *uiteinde-lijke* verklaring waarom een individu in een situatie (omgeving) handelt zoals die omgeving dat voorschrijft, kan naar mijn overtuiging de rationele-keuzetheorie worden aangewend. Menselijk handelen wordt gestuurd door nuttigheidsoverwegingen en een individu is geneigd, door plaats en tijd gebonden, dat handelingsalternatief te kiezen waarmee de te behalen winst optimaal zal zijn. Een fraai voorbeeld van een contextuele analyse met een verklaring vanuit de rationele-keuzetheorie is de dissertatie van Alpheis (1988).

Voor mij is duidelijk geworden dat sociologie zich bezig moet houden met het bestuderen van het communicatief (democratisch) handelen van individuen en dat hiervoor multilevel-analyse een belangrijk onderzoeksontwerp is. Het geloof in dogma's ben ik gelukkig kwijt. Morgen kan het altijd weer beter dan vandaag.

Geraadpleegde literatuur

- Alpheis, H. (1988) *Kontextanalyse: Die Wirkung des sozialen Umfeldes untersucht am Beispiel der Eingliederung von Ausländern*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts Verlag.
- Habermas, J., Von Friedeburg, L., Oehler, C. en Wetz, F. (1969) *Student und Politik*. Neuwied am Rhein: Hermann Luchterhand Verlag GmbH.
- Heek, F. van (1954) *Het geboorte-niveau der Nederlandse rooms-katholieken*. Leiden: H.E. Stenfert Kroese n.v.
- Hüttner, H.J.M. (1975) Enkele opmerkingen over het samengaan van interne democratisering met innovatie binnen een schoolorganisatie. *Tijdschrift voor Agologie* 4 (4) 224-243.
- Lipset, S.M. (1964) The biography of a research project: Union democracy. In: Ph. E. Hammond (red.) *Sociologists at work*. New York: Basic Books, Inc., p. 96-120.
- Lipset, S.M., Trow, M.A. en Coleman, J.S. (1956). *Union democracy*. Garden City, New York: Doubleday & Company, Inc.
- Riley, M.W. (1963) *Sociological research*. [Vol I] *A case approach*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.